

SOCIALISM PÅ RETRÄTT

Av fil. kand. *BIRGER HAGÅRD*

»HOCH STEHT MIR MARX, doch höher steht mir die Partei», säges en av den västtyska socialdemokratiens klassiska förgrundsgestalter, Wilhelm Liebknecht, ha yttrat gentemot den marxistiska kritiken av Gothaprogrammet 1875. Hans sentida efterföljare i dagens Västtyskland torde otvivelaktigt vara beredda att dela denna uppfattning. Särskilt mycket av Marx finns förvisso icke kvar i det principprogram, som den 15 november antogs i Bad Godesberg av den västtyska socialdemokratien. Och att det varit nödvändigt att kasta den marxistiska barlasten över bord för att partiet överhuvudtaget skall ha några möjligheter att göra sig gällande i fortsättningen, därom har uppenbarligen i vart fall en majoritet av partidelegaterna varit övertygad.

SPD:s nya principprogram är icke något hastverk. Signalen till programarbetet gavs av 1954 års partidag i Berlin. Ett första förslag lades fram i Stuttgart 1958, och det är alltså detta utkast, som omarbetat och nedbantat till en tredjedel av det ursprungliga omfånget nu har blivit antaget. Diskussionen

kring de nya programsatserna har varit omfattande och opinionen inom partiet torde ha blivit väl förberedd på vad som komma skulle. Till dels bidrar säkert detta att förklara den större mottagligheten för nya tankegångar inom den västtyska socialdemokratien än vad fallet varit för Labours vidkommande, där det vill synas som om »revisionisterna» gått alltför bryskt tillväga i sin iver att åstadkomma en ny, mera tilltalande fasad än vad fasthållandet vid föråldrade marxistiska teser tillåter.

Onekligen förefaller statsminister Erlanders nyligen uttryckta önsketänkande om socialismens framtidsmöjligheter under de närmaste hundra åren något malplacerat med tanke på det tyska broderpartiets omvändelse. Ty åtminstone på papperet förefaller det nya programmet ha föga mera gemensamt med socialism än själva ordet. Utåt vill partiet ge sken av att framträda som ett folkparti, befriat från klasstänkandets dunkla mystik. Vad mera är, SPD gör till och med anspråk på att utgöra ett »centerparti» mellan det »totalitära» CDU och det liberala FDP, vars

åskådning blott anses kunna leda till anarki. Sådan är bokstaven i programmet och så vill man uppenbarligen inom SPD, att partiet skall uppfattas bland de breda väljarlagren. Sedan är det en annan fråga, om programinnehållet verkligen motsvaras av en ny anda, en uppriktig vilja att tänka om. Det är naturligt, om man på borgerligt håll i Tyskland betraktar de nya teserna med största skepsis. Med starkt eftertryck vill man hävda, att det nya programmet är ett »Ermächtigungsprogramm» och att SPD:s rätta ansikte, om partiet väl kommer till makten, skulle visa sig vara fullt ut lika socialistiskt som tidigare. Naturligtvis är detta den naturliga utgångspunkten för varje angrepp från CDU:s sida i dagens läge, men det vill synas som om det häri låge betydligt mera än blott och bart taktik. I väsentliga avseenden kan anföras en bevisbörda mot SPD:s påstådda sinnesförändring, som, även om den inte verkar överväldigande, i vart fall måste träffa mycket sårbara punkter.

Någon i egentlig mening fast grund att bygga på har de västtyska socialdemokraterna knappast haft. Det gamla principprogrammet, antaget i Heidelberg 1925, har icke haft mycket att ge. Icke blott den omständigheten, att varje partiprogram med den vördnadsfyllda åldern av 34 år föga torde passa in i de politiska realiteternas värld, spelar här in. Heidelbergprogrammet utgjorde därtill en kompromiss

mellan majoritetssocialisterna och de oavhängiga socialisterna med sin mera marxistiska syn och kom därigenom att betyda ett steg tillbaka i jämförelse med det program, som fyra år tidigare antagits av majoritetssocialisterna i Görlitz. I Görlitz hade man låtit den materialistiska historieuppfattningen falla; i Heidelberg togs den åter till nåder. Under inflytande av austromarxisterna tog programskrivarna i Heidelberg åter upp tesen om den »alltmera förbittrade klasskampen». Genom att förnya krigsförklaringen mot den borgerliga samhällsordningen och samtidigt uttrycka en förbehållslös bekännelse till staten kom Heidelbergprogrammet endast att blottlägga en av de stora motsättningarna inom socialismen. Något positivt svar på den tidens frågor mäktade programmet inte ge och kunde följaktligen ej heller lämna de andliga vapen, som så väl hade behövts i den kamp mot nazismen, som skulle komma.

Det är på samma sätt naturligt, att det handlingsprogram, som allsedan partidagen i Dortmund 1952 utgjort rättesnöret för västtysk socialdemokrati, icke heller kunnat utgöra en grundval för omvändelse. Därtill var dess formuleringar i väsentliga avseenden alltför socialistiska och kategoriska. Och i första hand torde det väl vara Dortmundprogrammets dokumenterade brist på dragningskraft hos väljarna, som lett fram till Godesbergprincipernas stadfästade.

»Frihet, rättvisa och solidaritet» utgör enligt Godesbergprogrammet socialismens tre grundprinciper, och dessa kan endast förverkligas i ett demokratiskt samhälle. Här föreligger en betydligt mera koncis formulering än tidigare. I Heidelbergprogrammet ansågs demokratin utgöra »den gynnsammaste jordmånen för arbetarklassens befrielsekamp och därmed för förverkligandet av socialismen». Den demokratiska staten är nu inte bara den gynnsammaste jordmånen för socialismen utan framstår som den enda statsform, i vilken socialismen kan utvecklas. Härtill kommer ett skarpt avståndstagande från kommunismen, som anklagas för att ha förfalskat det socialistiska tankegodset.

Av största intresse är den förändrade inställningen till kyrka och religion. Detta kommer fram redan i det avsnitt, som behandlar socialismens grundprinciper. Det heter bl. a.: »Den demokratiska socialismen, som i Europa har sina rötter i den kristna etiken, i humanismen och den klassiska filosofien, vill icke förkunna några yttersta sanningar — icke på grund av brist på förståelse eller likgiltighet gentemot världsåskådningar eller religiösa sanningar utan av aktning för människornas trosuppfattningar, över vilkas innehåll varken ett politiskt parti eller staten har att bestämma.» Tydligare kan knappast avståndstagandet från marxismen och dess historie-

uppfattning markeras. Men samtidigt är den udd, som riktas mot CDU starkt förnimbar. Uppenbarligen ligger dock SPD:s enda chans i att neutralisera kyrka och religion, och säkerligen anser Ollenhauer och den övriga partiledningen, att det kan vara väl värt en mäsja, om man med de kristna väljargruppernas stöd kan komma till makten. Till samma insikt har ju för övrigt SPD:s socialistiska broderparti i Österrike kommit, där man för kort tid sedan svängt om till en positiv kyrkopolitik.

I 1952 års handlingsprogram behandlas inställningen till religionen högst rapsodiskt under den allmänna samlingsrubriken »kulturpolitik». I en enda kortfattad punkt heter det här: »Religionsundervisning skall meddelas enligt i grundlagen fastslagna bestämmelser. Därutöver blir den konfessionella undervisningen en föräldrarnas och religionssamfundens angelägenhet.» I Godesbergprogrammet sätts inte bara anknytningen till den kristna etiken i högsätet. Dessutom får religion och kyrka en egen självständig avdelning i kapitlet »det kulturella livet». Efter att ha slagit fast principen om ömsesidig tolerans knyter man an till vad som redan inledningsvis har sagts. »Socialismen är icke något religionsurrogat. Det socialdemokratiska partiet respekterar (achtet) de kyrkliga institutionerna och religionssamfundet. Det bejakar deras offentlig-rättsliga skydd, deras

särskilda uppgift och självständighet.» Ingenting säges om religionsundervisningen. SPD uttrycker i stället sin beredvillighet till samarbete och hälsar med tillfredsställelse de kristnas utifrån religiös anknytning manifesterade känsla av förpliktelser och ansvar gentemot samhället. Och till sist heter det: »En religions eller annan världsåskådningens förkunnelse får icke missbrukas i partipolitiska eller antidemokratiska syften.» Den förtäckta beskyllningen mot CDU återupprepas sålunda, och i långa stycken vill det synas som anklagelsen endast är alltför berättigad.

Ett särskilt kapitel har ägnats »die staatliche Ordnung». Inledningsvis slår man fast, att en tysk återförening är av livsavgörande betydelse för det tyska folket. »Först i ett återförenat Tyskland kan hela folket under fritt självbestämmande ge innehåll och form åt staten och samhället.» Det är uppenbart, att intet tyskt program skulle kunna skrivas utan att återföreningsfrågan berördes. Samtidigt är det lika klart, att hela frågan från programmatisk synpunkt just av dessa skäl förlorar sitt intresse. Det enda i sammanhanget intressanta är möjligen, att man utöver allmänna deklamationer om förpliktande solidaritet mot de underutvecklade folken m. m. *ingenting* nämner om en utrikespolitisk målsättning. Varken Berlinfrågan eller förhållandet till Sexstatsunionen omnämnes. Att Berlinfrågan

icke diskuteras i ett principprogram kan med tanke på problemets aktualitet måhända lätt förklaras. Däremot förefaller det mera underligt, att icke förhållandet till Sexstatsunionen med dess klart uttalade politiska integrationssyften beröres. I detta avseende kontrasterar Godesbergprogrammet hjärt mot 1952 års program, där utrikespolitiken beretts relativt stort utrymme och en framskjuten placering.

I övrigt innehåller kapitlet om staten föga kontroversiella punkter. I stort sett förekommer en uppräknning av statens uppgifter, om vilka även borgerligt inriktade torde kunna vara överens. Det statsförhållande, som svensk socialdemokrati såväl i ord som handling stundom hemfaller åt, förefaller de under hårda oppositionsår luttrade västtyska socialdemokraterna främmande. I stället betonas emfatiskt betydelsen av garantier mot maktmissbruk. Frihet, självansvar, fördelning av makt; här återfinnas formuleringar, som lika gärna skulle ha kunnat hämtas från ett konservativt program.

En av programmets mest omstridda punkter är tvivelsutan den om försvaret. »Tysklands socialdemokratiska parti bekänner sig till ett försvar av den frihetsbejakande demokratiska grundordningen. Det säger ja till landets försvar.» Denna programpunkt har åstadkommit stor förvirring i de egna leden. För ett förslag om avståndstagande

från varje form av nationellt försvar röstade 52 av de 340 delegaterna, och samma grupp försökte även förmå partidagen att klart ta avstånd från den obligatoriska värnplikten. Majoriteten följde dock partistyrelsen och lät frågan om militärtjänstgöringen stå obesvarad.

Frågan om värnplikten kom att uppta en stor del av debatterna. En av de delegerade, Rudolf Scherer, uttryckte det dilemma SPD hamnat i: »Vad skall vi, som hittills tagit avstånd från den allmänna värnplikten, säga nu? Skall vi säga: Vi är emot den i dag, men kanske vi är för den i morgon eller övermorgon?» Om SPD inte vill ta positiv ställning till värnpliktsfrågan, återstår möjligheterna att bygga upp en frivilligt rekryterad yrkesarmé. Detta är dock en tanke, som knappast torde kunna omfattas med någon större entusiasm av SPD:s anhängare. Weimarrepublikens Reichswehr, staten i staten, står säkert i alltför färskt minne för att mana till någon efterföljd. En annan delegat, Arnold Müller med Bremen som hemort, torde också ha speglat åtskilligt av den förvirring, som råder inom SPD:s led. Han yttrade bl. a.: »Accepterandet av ett försvar betyder samtidigt ett accepterande av Bundeswehr, som vi alltifrån dess uppbyggnad konsekvent har bekämpat. Jag anser inte, att vi i efterhand har någon orsak att godkänna detta . . . Vi är emot en atombeväp-

ning av Bundeswehr. Men om vi är för Bundeswehr, då måste vi också i konsekvens därmed vara för, att Bundeswehr utrustas med de modernaste vapnen. Och dit hör också atomvapnen . . .» Det torde inte råda någon tvekan om att den borgerliga kritiken kommer att göra programmets oklara uppfattning i försvarsfrågan till en av de främsta angreppspunkterna. Och samtidigt måste det bli ytterligt svårt för SPD-ledningen att här kunna värja sig. Man ansluter sig till tanken på en nedrustning i stort sett enligt de linjer, som uppdragits i Rapackiplanen; man vill förbjuda både stationering och produktion av atomvapen i Västtyskland; man säger sig vilja ha ett försvar men vägrar att ta ställning till värnpliktsfrågan samtidigt som man måste avvisa tanken på en yrkesarmé. Många torde med berättigande fråga sig hur egentligen det försvar skall se ut som SPD vill bekänna sig till.

Det ojämförligt största intresset torde dock vara att hänföra till de ekonomiska programpunkterna. Ordet socialisering har övergivits; huruvida även tanken på en socialisering har försvunnit ur de västtyska socialdemokraternas medvetande är mera tveksamt. Trots de i regel relativt måttfulla formuleringarna och trots att man vid flera tillfällen inte bara accepterat utan även använder sig av synpunkter, som tidigare utgjort en del av den borgerliga arsenalen i kritiken mot socialismen, är det ändå svårt att

känna sig helt övertygad om en alltigenom ärlig vilja till omvändelse. Väsentligt är emellertid, att de marxistiska utgångspunkterna sorgfälligt har rensats bort alltigenom. Den marxistiska oppositionen mot partistyrelsens förslag lyckades blott samla 90 av delegaterna.

Det ekonomiska avsnittet inledes med allmänna fraser om de ökade möjligheterna till en allmän höjning av levnadsstandarden, en rättvisare fördelning av inkomst- och förmögenhetsökningen samt nödvändigheten av att planmässigt anpassa den ekonomiska politiken efter de ständiga strukturförändringarna. Av särskilt intresse är ett stycke, där det heter: »*Fritt konsumtionsval och fritt val av arbetsplats är avgörande grundvalar, fri konkurrens och fritt företagareinitiativ är viktiga element i socialdemokratiens ekonomiska politik.*» I och för sig är det självfallet något enastående att finna en dylik sats i ett socialistiskt program. Det står förvisso i en bjärt kontrast till exempelvis den svenska socialdemokratiens aktuella program, där man ännu i dag kan läsa: »Inom stora och växande delar av näringslivet är ägare och arbetare skilda klasser, klasskampen blir en ofrånkomlig konsekvens.»

Om just den citerade punkten i Godesbergprogrammet stod striden het, och det förtjänar uppmärksammas att detta var en av de få punkter, där partistyrelsens förslag inte gick igenom oförändrat. I det

ursprungliga programförslaget tillhörde nämligen det »fria företagareinitiativet» de »*avgörande grundvalarna*»; efter omröstning bland de delegerade degraderades företagareinitiativet till att utgöra ett »*viktigt element*». På samma sätt talades det i programförslaget om »frihetlig ekonomisk politik»; i det slutgiltigt antagna programmet är dessa ord utbytta mot »socialdemokratiens ekonomiska politik». Det torde alltså finnas skäl att vänta sig, att man inom SPD:s ledning är beredd att i varje enskild formulering lägga in en betydligt vidare tolkning än vad som är fallet för den ytlige betraktaren.

Bortsett från denna nog så intressanta diskussion om ordens valör och deras rätta inplacering i SPD-sammanhang förklarar sig partiet berett att i huvudsak ansluta sig till tanken på en fri marknadshushållning. »Konkurrens så långt som möjligt — kontroll så långt som nödvändigt», är det slagord, i vilket man låter sin uppfattning utmynna. Med bestämdhet tar man avstånd från varje form av »totalitär tvångshushållning».

En av de drivande bakom SPD:s nya ekonomiskt-politiska linje torde vara dr *Heinrich Deist*, en av partiets främste ekonomer. Redan i januari 1956 framhöll Deist vid en partikongress i Köln synpunkter, som även i formuleringshänseende förräder en nära släktskap med innehållet i partiprogrammet. Deist tog avstånd från »alla totalitära

tvångssystem» och yttrade bl. a.: »Till dessa tvångssystem hör också den centralt efter enhetliga planer dirigerade förvaltningshushållningen, som med befallningar reglerar praktiskt taget alla avgörande frågor och därmed förkroppsligar ett den personliga ofrihetens rege- mente. Friheten till konsumtions- val och friheten att välja arbets- plats får icke antastas. Så långt fri företagsamhet och fri konkurrens är möjliga i ett modernt industri- samhälle måste de bevaras, skyd- das och i möjligaste mån utvidgas. Den fria konkurrensen är ett av- görande instrument i den social- demokratiska ekonomiska politi- ken.»

I sitt program tillmäter SPD den ekonomiska maktfördelningen ef- ter känt borgerligt mönster den allra största betydelse. »Där stor- företagen är förhärskande, existe- rar ingen fri konkurrens ... Med sin genom karteller och organisa- tioner alltmera ökade makt vinner storföretagens ledande män ett in- flytande på stat och politik, som inte är förenligt med demokratiska grundsatser. De inkräktar på stats- makten. Ekonomisk makt blir poli- tisk makt.» Hur skall då denna »direktörernas revolution» kunna förhindras? Jo, genom att storin- dustriens makt beskäres, samtidigt som småföretagen liksom de koope- rativa och allmänägda företagen ges möjlighet att konkurrera på lika villkor med storföretagen. Inte minst konkurrensen genom de all-

mänägda företagen tillmätas en av- görande betydelse, då det gäller att stävja det privata maktutövan- det.

I övrigt skall en effektiv kontroll från det allmännas sida förhindra varje form av ekonomiskt makt- missbruk. De viktigaste instrumen- ten blir härvidlag investeringskon- troll och kontroll över kartellerna. Men där detta inte hjälper kan det bli aktuellt att göra privatägda fö- retag till »gemensamhetsegendom» för att på så sätt åstadkomma »en sund ekonomisk maktfördelning». Men »varje anhopning av ekono- misk makt innebär i sig faror, även i statens hand. Därför skall också gemensamhetsegendomen dispone- ras i enlighet med de båda grund- satserna: självförvaltning och de- centralisering. I dessa företags för- valtningsorgan måste arbetarnas och tjänstemännens intressen lik- som det allmännas och konsumen- ternas vara företrädda. Icke genom central byråkrati utan genom sam- verkan mellan alla intressenter tjä- nas gemenskapen på bästa sätt.»

Man har alltså ingalunda över- givit socialiseringsprincipen i och för sig. Bägge de socialistiska in- gredienserna, kontroll och/eller förstatligande är företrädda i SPD:s program. Med stor ambition har man gripit sig an problemet med den inom varje industrisamhälle ökande makten för företagsledarna, direktörerna. Men alla ambitioner till trots kan det knappast sägas, att SPD mäktat lösa problemet. Ty den enda förutsättningen för att

icke de ansvariga ledarna av de statsägda företagen skall få för stor makt torde vara, att en effektiv kontroll kan utövas över dem. I det tänkta fallet skulle denna kontroll uppenbarligen utövas av SPD:s tillgivna anhängare i statsapparaten, och alla andra ambitioner till trots torde det vara synnerligen svårt för andra intressen att kunna hävda sig gentemot dem, som har statsapparaten bakom ryggen. På så sätt slutes cirkeln åter, och maktfördelningen i de allmänägda företagen blir en chimär.

I stor utsträckning förefaller alltså de västtyska socialdemokraterna beredda till om än icke en direkt socialisering — ordet har fått alltför dålig klang — så likväl till en socialisering bakvägen. I detta sammanhang må det vara tillåtet att än en gång citera Heinrich Deist, som uppträtt till de tvivlande partikamraternas tröst över den förlorade marxismen: »När vi organiserar storföretagen och gör dem till gemensamhetsegendom, så vill vi hoppas, och jag tror att vi kan göra det, ... att den privata vinningslystnaden och det privata profitsträvandet inte längre kommer att spela någon avgörande roll.»

I många avseenden torde det vara berättigat att betvivla, att ordalydelsen i Godesbergprogrammet verkligen skulle motsvaras av en genomgripande sinnesförändring. Skenbart avsvär man sig tanken på såväl planhushållning som sociali-

sering av nyckelindustrierna, begrepp som länge dominerat den socialistiska katekesen. Men mot vad som blivit satt på pränt kontrasterar samtidiga uttalanden av ledande västtyska socialdemokrater. Erich Ollenhauer har klart och tydligt deklarerat, att socialdemokratien inte längre kan göra sig förstådd med det språk, som användes i den politiska kampen för årtionden sedan, och i samma andetag varnade han för radikala formuleringar, som nog låter bra, men vilkas innehåll inte låter sig realiseras. Och än starkare har Herbert Wehner uttryckt sig: »Jag skulle vända mig mot ett program, som försvarar för socialdemokraterna eller t. o. m. förbjuder dem, att göra vad socialdemokraterna anser vara nödvändigt för det allmänna bästa eller för folkets väl, när de har makten.» Det torde alltså knappast råda någon tvekan om att SPD med sitt nya program framför allt strävar efter att göra partiet attraktivt för de nya väljarkategorier, som man hoppas skall kunna hjälpa det till makten. Detta har än tydligare uttryckts av Herbert Wehner: »Vi måste göra detta program intressant även för den som normalt inte väljer SPD. Men låt oss bara komma till makten, så skall vi tolka och förverkliga vårt program efter vårt sinne.»

Säkerligen finns det åtskilliga på SPD:s vänsterkant som hyser en uppfattning liknande den opportunistiska, som Herbert Wehner

givit uttryck för. Många har säkert accepterat det nya programmet endast i förhoppningen att detta skall kunna föra partiet till makten och därigenom göra det möjligt att förverkliga de socialistiska drömmar de innerst inne hyser. Men det vill synas orimligt, att opportunisten till alla delar skulle kunna behärska ett parti av SPD:s storlek. Många torde otvivelaktigt vara helt övertygade om de nya tankegångarnas riktighet och har utan större saknad släppt marxismens i en ny tid orealistiska teser. Och skulle SPD så småningom kunna förverkliga sina maktaspirationer på basis av det nya programmet, torde det bli ytterst svårt för partiet att åstadkomma tolkningar av programmet, som går utöver den vanlige väljarens horisont. Man kommer otvivelaktigt i en sådan situation att känna sig bunden även av Godesbergprogrammets bokstavliga formuleringar. Skulle man till äventyrs försöka ge sig in på nya och djupare tolkningar, finns det all anledning antaga, att SPD:s tid som regeringsparti blir en engångsföreteelse. Även om den ärliga viljan bakom det nya programmet kan ifrågasättas, kvarstår således, att den västtyska socialdemokratien i långa stycken måste bli bunden för lång tid framåt av programmets ordalydelse, om partiet vill utöva något varaktigt inflytande på den framtida politiken. Blotta misstanken om att ha blivit uppsåtligt vilseledd

kan få ett avgörande inflytande på väljaren i ett modernt demokratiskt samhälle. Och häri ligger något av en garanti för framtiden.

Det skulle ha varit av intresse att belysa den tyska socialdemokratiens idéutveckling mera ingående än vad som i detta sammanhang varit möjligt. Så mycket kan dock sägas, att den västtyska självprövningen knappast kommer att bli någon isolerad företeelse. Utvecklingen har på ett övertygande sätt visat, att socialismen icke är någon realistisk ideologi. Föråldrade teser med anknytning till 1800-talets betraktelsesätt kan inte bidra till lösning av vår tids stora frågor. Endast genom att »förborgerligas» kan socialdemokratien leva vidare. I Västtyskland har man insett detta; i England är man på väg att göra det. Det kan på goda grunder förväntas, att denna utveckling inom en mycket snar framtid kommer att nå också de skandinaviska staterna. I Västtyskland hoppas socialdemokratien att nå nya stora grupper med ett nytt program; i Sverige torde socialdemokratiens tillbakaträngande ha gått än fortare, om dess program varit känt av en bredare allmänhet. Frågan är alltså hur länge den svenska socialdemokratien skall hålla fast vid den marxistiska barlast, man ute i världen funnit alltmera besvärande. Är det pietetsskålen, som är avgörande? Eller existerar det i svensk socialdemokrati fortfarande en tro på de gamla gudarna? Är det se-

nare fallet — och vissa tecken pekar måhända i den riktningen — kan det väntas, att motsättningarna i svensk politik kommer att hårdna. Skulle den svenska socialdemokratien däremot vara beredd att såväl i ord som handling kasta de gamla idéerna överbord, öppnar sig nya och hoppningivande perspektiv om en fruktbärande samverkan

i framtiden, en samverkan, som utan tvekan måste ha stora fördelar vid lösningen av de stora problemen, vilka än så länge blott kan skönjas vid horisonten. I den situationen kan den västtyska socialdemokratiens självprövning bli en god ledstjärna också för svensk socialdemokrati.